

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยเรื่อง "วิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทยกับการสร้างวัฒนธรรมของรัฐ : วิเคราะห์รายการข่าวภาคถ่ายทอด" นี้ ผู้วิจัยกำหนดแนวคิดหลักที่เป็นแนวทางในการอธิบายปัญหาในการศึกษาไว้ 3 แนวคิด อันได้แก่

1. แนวคิดเรื่อง "การครองความเป็นเจ้า" (Hegemony) ของ Antonio Gramsci
2. แนวคิดเรื่อง "กลไกทางอุดมการณ์ของรัฐ" (Ideological State Apparatus) ของ Louis Althusser
3. แนวคิดทางสัญวิทยาวิทยา (Semiology) และกระบวนการสร้างความหมาย (Signification)

ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

1. แนวคิดเรื่อง การครองความเป็นเจ้า (HEGEMONY)

แนวคิดเรื่อง "การครองความเป็นเจ้า" (hegemony) นี้ ถูกนำเสนอขึ้นโดยนักคิดแนวมาร์กซิสต์ชาวอิตาลีชื่อ Antonio Gramsci (1891-1937) โดยปรากฏอยู่ในบันทึกที่เขาเขียนขึ้นในระหว่างถูกคุมขังชื่อ Prison Notebooks (1929-1935) ซึ่งต่อมาได้มีการตีความหมายความคิดโดยนักวิชาการรุ่นหลังกันอย่างกว้างขวาง

แนวคิดเรื่องการครองความเป็นเจ้านี้ เป็นการพัฒนาความคิดมาจากแนวคิดของมาร์กซ์ เกี่ยวกับการควบคุมการผลิตและการถ่ายทอดอุดมการณ์ใน

มือของผู้เป็นเจ้าของทุนของปัจจัยการผลิต ดังที่ Marx และ Engels (1938 : 37, quoted in Murdock and Golding, 1983 : 15) ได้เขียนไว้ในตอนหนึ่งของหนังสือ The German Ideology ถึงชนชั้นปกครองในทุกช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์ว่า

...ชนชั้นที่มีปัจจัยการผลิตทางวัตถุ (means of material production) จะมีอำนาจควบคุมปัจจัยการผลิตทางความคิด (means of mental production) ด้วยในขณะเดียวกัน หากกล่าวโดยทั่วไปแล้ว ความคิดของผู้ที่ไม่มีปัจจัยการผลิตทางความคิด มักจะต้องตกอยู่ภายใต้การควบคุมของผู้ที่มีปัจจัยการผลิตทางวัตถุและทางความคิด ดังนั้นผู้ปกครองในฐานะชนชั้นหนึ่ง คือผู้ที่ตัดสินใจในการกำหนดขอบเขตและทิศทางของยุคลสมัยหนึ่งๆด้วย จึงเห็นได้ชัดว่า ผู้ปกครองคือผู้ที่ตั้งเกณฑ์การผลิตและถ่ายทอดอุดมการณ์ในยุคของพวกเขาออกไป ฉะนั้นความคิดของเขาจึงเป็นความคิดที่ควบคุมยุคลสมัยนั้นๆอยู่นั่นเอง...

ในขณะเดียวกัน มาร์กซก็ได้แบ่ง "ระดับ" (levels) ของโครงสร้างทางสังคมออกเป็น 2 ส่วน ซึ่งมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน คือ โครงสร้างส่วนบน (superstructure) หรือโครงสร้างในระดับการเมือง-กฎหมาย และโครงสร้างส่วนล่าง (infrastructure) หรือฐานเศรษฐกิจ อย่างไรก็ตามในความคิดของนักมาร์กซิสต์แบบดั้งเดิมนั้น มีความเห็นว่าปัจจัยทางเศรษฐกิจเป็นตัวกำหนดปัจจัยส่วนบน กล่าวคือ "...การเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างส่วนบน (รัฐ กฎหมาย ระเบียบการเมือง ศิลธรรม จริยธรรม) เกิดจากการกำหนดโดยโครงสร้างส่วนล่าง (กระบวนการสะสมทุน-พลังการผลิต) รัฐจึงมิใช่ตัวแปรอิสระ..." (ชัยอนันต์ สมุทวณิช, 2530 : 50-51)

แต่สำหรับกรัมสกี เขาจัดเป็นนักมาร์กซิสต์รุ่นใหม่ ที่รื้อฟื้นความสนใจและพัฒนาปัญหาเรื่องโครงสร้างส่วนบน (กาญจนา แก้วเทพ, 2526 : 105) และขณะเดียวกัน เขาก็เห็นว่า ในบางครั้งการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจก็อาจถูกกำหนดได้โดยรัฐ ซึ่งเป็นโครงสร้างส่วนบนได้เช่นกัน หรืออีกนัยหนึ่ง

ความสัมพันธ์ของโครงสร้างทั้งสอง มิใช่โครงสร้างหนึ่งจะกำหนดความเป็นไปของอีกโครงสร้างหนึ่ง แต่ทั้งสองต่างเป็นปัจจัยที่กำหนดซึ่งกันและกัน

กรัมซียังได้แบ่งองค์ประกอบของโครงสร้างส่วนบนออกเป็นสองส่วนคือ ประชาสังคม หรือสังคมพลเมือง (civil society) กับ สังคมการเมือง หรือ รัฐ (political or state society) ประชาสังคมคือ ส่วนที่รัฐไม่มีอำนาจผูกขาด รัฐต้องผลิตอุดมการณ์เพื่อสร้างความชอบธรรม ดังนั้นประชาสังคมจึงเป็นเครื่องมือสร้างความยินยอม (consent) ส่วนสังคมการเมืองหมายถึง แหล่งที่ผูกขาดอำนาจโดยรัฐ ซึ่งมีใช้การแสวงหาความยินยอม แต่เป็นการบังคับกดขี่ (coercion) กรัมซีเชื่อว่า การที่ชนชั้นหนึ่งจะสามารถมีชัยชนะเด็ดขาดสมบูรณ์ได้นั้น จำเป็นต้องได้รับความยินยอมจากสมาชิกส่วนใหญ่ของสังคมมากกว่าการใช้การบังคับกดขี่ เพราะฉะนั้นในทัศนะของกรัมซีแล้ว "...ประชาสังคมเป็นเครื่องมือที่สำคัญที่สุด ที่ชนชั้นหนึ่งจะสามารถครองความเป็นใหญ่อย่างสมบูรณ์ได้ หากสามารถเข้ามาครอบงำมีอิทธิพลเหนือประชาสังคมได้..." (สรพงษ์ ชัยนาม, 2524 : 73)

จากคำอธิบายข้างต้น กรัมซีได้นำมาอธิบายสิ่งที่เขาได้พัฒนาขึ้นมาเป็นแนวคิดการครองความเป็นเจ้า (hegemony) โดยความสนใจของเขาที่มีต่ออิทธิพลของโครงสร้างส่วนบน ทำให้กรัมซีสามารถอธิบายได้ว่า ระบบทุนนิยมในสังคมอุตสาหกรรมตะวันตกสามารถดำรงรักษาสถานะ ตลอดจนการได้รับความสนับสนุนจากชนชั้นกรรมาชีพอยู่ได้อย่างไร ทั้งๆที่มีการเคลื่อนไหวปฏิวัติต่อต้านอยู่เสมอ (Carnoy, 1984 : 87)

กรัมซีเชื่อว่า การที่ระบบทุนนิยมสามารถดำรงอยู่ได้ เป็นเพราะการประสานงานอย่างเหมาะสมในการครอบงำทางชนชั้น โดยอาศัยทั้งการบังคับกดขี่และการสร้างความยินยอม (Jessop, 1982 : 146) หมายความว่า ในขณะที่รัฐซึ่งเป็นเครื่องมือควบคุมด้านกำลัง (coercive instrument) ทำหน้าที่เป็นเครื่องมือสำคัญในการขยายกำลังการครอบงำทางชนชั้น และเป็นกำลังบังคับ (สังคมการเมือง) เพื่อทำให้ชนกลุ่มล่างมีความอ่อนแอและไม่สามารถรวมตัวกันได้นั้น ชนชั้นปกครองก็ยังคงใช้อำนาจการครองความเป็นเจ้า (hegemony) เพื่อสร้างความเป็นผู้นำทางการเมือง ศิลธรรม และปัญญา โดยการสร้าง

โลกทัศน์ที่มีเอกภาพและเป็นสากล อันจะสนองต่อความสนใจและความต้องการของกลุ่มชนชั้นล่างได้ (Carnoy, 1984 : 70-72) ดังนั้นการครองความเป็นเจ้าในความหมายเบื้องต้นนี้ จึงหมายถึงความสามารถในการเอาชนะใจชนชั้นที่ถูกปกครอง ให้ยอมรับในความคิดและอุดมการณ์ของชนชั้นปกครอง หรือเป็นปฏิบัติการในอันที่จะทำให้ชนชั้นที่ถูกปกครอง ถูกจูงใจให้ยอมรับในระบบความเชื่อ (beliefs) ของชนชั้นปกครอง และนำความเชื่อนั้นไปพัฒนาเป็นส่วนหนึ่งในค่านิยมทางสังคม วัฒนธรรม และศีลธรรมของพวกเขาเองด้วย (Carnoy, 1984 : 87)

McLellan (1986 : 30) ได้กล่าวถึงความคิดพื้นฐานของกรัมซี ประการหนึ่งที่ปรากฏในแนวคิดการครองความเป็นเจ้าว่า ในการพยายามครองความเป็นเจ้าด้านอุดมการณ์นั้น โลกทัศน์ของชนชั้นปกครอง (ruling class) จะถูกขยายกว้างออกไปโดยกลุ่มปัญญาชนของชนชั้นนี้ เพื่อให้โลกทัศน์นั้นกลายเป็น "สามัญสำนึก" (common sense) ของสังคมทั้งหมด หากโลกทัศน์ดังกล่าวถูกทำให้เป็นสามัญสำนึกของทั้งสังคมได้ ก็มีแนวโน้มนำไปสู่การครองความเป็นเจ้าทางอุดมการณ์ของชนชั้นปกครอง แต่ปัญหาที่กรัมซีได้ตั้งข้อสังเกตไว้ในขณะเดียวกันก็คือ ทำอย่างไรที่ชนชั้นปกครองจะจัดการเอาชนะความรู้สึกลียนยอมของชนชั้นล่างในการสร้างสามัญสำนึกได้ และทำอย่างไรที่ชนชั้นล่างจะผลักดันความคิดดั้งเดิมที่ครอบงำพวกเขาอยู่ออกไป และสร้างความคิดใหม่ของตนเองขึ้นมาอย่างอิสระ (Fiori, 1970 : 238, quoted in Carnoy, 1984 : 69)

คำถามข้างต้นนี้ สามารถอธิบายได้ด้วยสิ่งที่กรัมซีเรียกว่า "สงครามชิงพื้นที่ทางความคิด" (war of position) ซึ่งเป็นสงครามในลักษณะค่อยเป็นค่อยไป และเป็นส่วนสำคัญในการครองความเป็นเจ้าทางอุดมการณ์ เพราะแท้จริงแล้ว การครองความเป็นเจ้า คือ การยึดความยินยอม (consent) ในประชาสังคมเป็นหลัก ในขณะที่สงครามชิงพื้นที่ทางความคิดก็คือ "...การต่อสู้ในระดับอุดมการณ์ (ideological struggle) เพื่อช่วงชิงชัยชนะเหนือประชาสังคม เป็นลักษณะของการต่อสู้ทางอุดมการณ์ที่กินเวลานานและยืดเยื้อ แต่เป็นความจำเป็นก่อนหน้าที่จะได้รับชัยชนะเหนือสังคมนิยม (การยึดอำนาจรัฐ)

หากชนชั้นหลักประสงค์รองความเป็นใหญ่ในสังคมให้ดำรงอยู่ได้นานที่สุด เพราะจะประสบกับการต่อต้านน้อยที่สุด ทั้งจะสามารถปกครองแทนการครอบงำบีบบังคับ จึงอาจกล่าวได้ว่า การต่อสู้ทางอุดมการเป็นเรื่องของการแสวงหาเรียกร้องความยินยอมเป็นหลัก" (สุรพงษ์ ชัยนาม, 2524 : 74)

อย่างไรก็ตาม กรัมนี่ยังได้แสดงความเห็นอีกว่า นอกจากการต่อสู้ทางอุดมการในสงครามซึ่งพื้นที่ทางความคิดแล้ว ยังมีการต่อสู้อีกแบบหนึ่ง แต่ปรากฏอยู่ในสังคมการเมือง เป็นการพยายามเอาชนะโดยอาศัยกำลังปราบปรามเด็ดขาด เรียกว่า "สงครามยึดอำนาจ" (war of movement) แต่การใช้อำนาจปราบปรามของชนชั้นปกครองเพียงอย่างเดียว ไม่อาจทำให้ชนชั้นที่ถูกปกครองยอมรับในอำนาจที่ถูกกดขี่นั้นได้ตลอดไป จำเป็นต้องอาศัยชัยชนะในการต่อสู้ทางอุดมการ ซึ่งจะทำให้เกิดการรองความเป็นเจ้าที่สมบูรณ์

Mouffe (1983 : 226) ได้กล่าวถึงอุดมการในทัศนะของกรัมนี่ว่า

... เป็นพื้นฐานที่มนุษย์เคลื่อนไหวอยู่ เกิดจิตสำนึกถึงสภาพที่ตนเป็นอยู่ และต่อสู้ดิ้นรนอยู่ การมองอุดมการจะต้องเป็นไปในลักษณะของสนามรบ หรือเป็นการต่อสู้ดิ้นรนอย่างต่อเนื่อง เพราะการได้มาซึ่งจิตสำนึกของมนุษย์ผ่านอุดมการนั้น มิใช่เป็นลักษณะลำพังเฉพาะตน แต่มักจะผ่านการสื่อสารบนพื้นที่ของอุดมการ (ideological terrain) ซึ่งหลักการรองความเป็นเจ้า (hegemonic principles) ที่แตกต่างกัน 2 ประการ เชนิพหน้าซึ่งกันและกัน...

จากทัศนะของกรัมนี่ข้างต้น เราสามารถอธิบายเพิ่มเติมได้ว่า ในสนามต่อสู้ซึ่งพื้นที่ทางความคิดเพื่อการรองความเป็นเจ้านั้น อุดมการ 2 อย่างที่เผชิญหน้ากันอยู่ก็คือ อุดมการหลัก (dominant ideology) ฝ่ายหนึ่ง กับอุดมการต่อต้าน (counter ideology) อีกฝ่ายหนึ่ง อุดมการหลักคือ อุดมการที่เกิดขึ้นมาเพื่อทำหน้าที่ดำรงรักษาและค้ำจุนระบบเดิม ในขณะที่อุดมการต่อต้านคือ อุดมการที่ถูกสร้างขึ้นใหม่ เพื่อทำลายล้างระบบเดิมและนำเสนอระบบใหม่แทน เพราะฉะนั้นสงครามซึ่งพื้นที่ทางความคิดจึงเป็นการต่อสู้ของอุดมการ

หลักกับอุดมการณ์ต่อต้าน เพื่อการได้มาซึ่งชัยชนะในการยึดความยินยอมของสังคมส่วนใหญ่ นั่นเอง

กรัมซี่ได้อธิบายต่อไปว่า ในการต่อสู้เพื่อชิงความเป็นเจ้าในสงครามซึ่งพื้นที่ทางความคิดนั้น ชนชั้นครอบงำจำเป็นต้องอาศัยการประสานงานขององค์กรต่างๆในสังคมในการทำงานด้านอุดมการณ์ร่วมกัน สื่อสารมวลชนจัดเป็นกลไกสำคัญที่ร่วมในการต่อสู้ทางอุดมการณ์ด้วย ทั้งในฝ่ายอุดมการณ์หลักและอุดมการณ์ต่อต้าน เนื่องจากในสังคมไทยนั้น รัฐผู้เป็นเจ้าของอุดมการณ์หลักของสังคมในด้านหนึ่ง ในขณะที่เดียวกันรัฐก็คือผู้เป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ในสื่อสารมวลชนหลายประเภท โดยเฉพาะสื่อวิทยุกระจายเสียง ด้วยเหตุนี้ลักษณะการทำงานของสื่อมวลชนไทย จึงเป็นการสื่อสารสัญลักษณ์ที่แฝงมาด้วยการทำหน้าที่ "...เป็นอิทธิพลร่วม ที่จะช่วยย้า ผลิตซ้ำ และขยายผลของปฏิบัติการอุดมการณ์ต่างๆ ร่วมกับองค์กรอื่นๆในสังคม เช่น ศาสนา กลุ่ม โรงเรียน ฯลฯ ซึ่งทำงานโดยกระบวนกรต่างๆกันไป... โดยถือเป็นองค์กรในสังคมพลเมือง (civil society) ที่จะทำหน้าที่ในการรักษาสภาวะการครองอำนาจนำของชนชั้นครอบงำ..." (สายทิพย์ สุกติพันธ์, 2531 : 120)

จากแนวความคิดเรื่องการครองความเป็นเจ้า (hegemony) ของอันโตนิโอ กรัมซี่ ที่กล่าวมาทั้งหมด เราสามารถนำมาใช้เป็นแนวทางในการศึกษาเรื่อง "วิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทยกับการสร้างความชอบธรรมของรัฐ : วิเคราะห์รายการข่าวภาคบ่ายทอด" นี้ได้ โดยนำมาใช้อธิบายว่า ในสถานะที่รัฐ เป็นกลุ่มชนชั้นปกครองที่ยึดพื้นที่อุดมการณ์หลักของสังคมไทยไว้ รัฐจึงมีความจำเป็นที่จะต้องดำรงสถานะในการครองความเป็นเจ้าทางอุดมการณ์ (ideological hegemony) ไว้ นั้นหมายถึงการพยายามทำให้อุดมการณ์ของรัฐได้รับการยอมรับ (consent) โดยมวลชน ในลักษณะที่เป็นสามัญสำนึก (common sense) หรือไม่ถูกตระหนักว่าตนกำลังถูกครอบงำทางอุดมการณ์โดยรัฐอยู่ ลักษณะดังกล่าวจะทำให้การใช้กำลังบังคับกดขี่ (coercion) ในการปกครองเป็นไปน้อยที่สุด เพราะมีกลไกต่างๆ ซึ่งหนึ่งในนั้นคือ ข่าววิทยุกระจายเสียงกรมประชาสัมพันธ์ ทำหน้าที่ประสานกันเพื่อรักษาสภาวะการครองอำนาจและเป็นเจ้าทางอุดมการณ์ของรัฐให้นานที่สุด

อย่างไรก็ตาม คำอธิบายโดยแนวคิดการครองความเป็นเจ้าของกรรมชื่อนั้น เป็นการอธิบายเหตุผลของการที่รัฐอาศัยข่าววิทยุแห่งประเทศไทยเป็นส่วนหนึ่งในการรักษาสถานะการครองความเป็นเจ้า แต่ไม่สามารถอธิบายต่อไปได้ถึงลักษณะที่รัฐใช้สื่อมวลชนชนิดนี้ทำงานทางด้านอุดมการ เพราะในความเป็นจริงแล้ว แนวคิดดังกล่าวมีจุดอ่อนประการหนึ่งก็คือ ขาดคำอธิบายที่ละเอียดว่าชนชั้นปกครองสามารถใช้สื่อมวลชนได้ตามความต้องการของตนอย่างไร รวมไปถึงอุปสรรคต่างๆที่จะใช้สื่อเหล่านั้นในความเป็นจริง (McQuail, 1987 : 197) ซึ่งในประเด็นนี้ผู้วิจัยได้อาศัยคำอธิบายโดยแนวคิดเรื่องกลไกทางอุดมการของรัฐที่กล่าวถึงการผลิตซ้ำทางอุดมการเพื่อสืบทอดระบบ โดยอาศัยสื่อมวลชนเป็นกลไกหนึ่งในปฏิบัติการนั้น ดังรายละเอียดที่จะกล่าวถึงต่อไป

2. แนวคิดเรื่องกลไกทางอุดมการของรัฐ (IDEOLOGICAL STATE APPARTUS)

Louis Althusser (1918-) จัดเป็นนักมาร์กซิสต์ชาวฝรั่งเศสคนหนึ่งในกลุ่มโครงสร้างนิยม (structuralist) ที่ให้ความสนใจศึกษาเรื่องของรัฐ และมีความสนใจที่จะวิเคราะห์ความพยายามของรัฐในการทำให้ความขัดแย้งทางชนชั้นที่เกิดขึ้นไม่มีพิษสง หรือเป็นอันตรายต่อโครงสร้างหลักของสังคมทุนนิยม และศึกษาบทบาทของรัฐในการจรรโลงสังคมทุนนิยมให้ดำเนินไปได้อย่างต่อเนื่อง แนวคิดหลักของอัลธูแซร์จึงเน้นที่บทบาทของอุดมการในกระบวนการผลิตขึ้นใหม่ของสังคม โดยเฉพาะกระบวนการผลิตซ้ำความสัมพันธ์ทางการผลิต (reproduction of the relations of production) เพื่อให้เกิด "การยอมรับ" อุดมการหลักที่ครอบงำสังคม

อัลธูแซร์ได้ขยายความคิดของมาร์กซ์ที่ว่า "แม้แต่เด็กก็ยิ่งรู้ว่า ถ้าเมื่อใดก็ตามที่ขาดการผลิตซ้ำของเงื่อนไขทางการผลิตแล้ว การก่อตัวของสังคมนั้นๆย่อมไม่อาจจะมิชีวิตยืนยาวต่อไปได้" (อัลธูแซร์, 2529 : 31) โดยเขาเห็นว่า การผลิตซ้ำความสัมพันธ์ทางการผลิตเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากการทำงานของอุดมการ ในสังคมทุกแห่งจะต้องมีการสร้างเงื่อนไขทางการผลิต (conditions of production) ขึ้นมาใหม่เสมอ เพื่อให้การผลิติดังนั้นคงอยู่ได้

ในกระบวนการผลิตซ้ำความสัมพันธ์ทางการผลิตนั้น อัลตุสเซร์เชื่อว่า เป็นการทำให้อุดมการณ์ดำรงอยู่ได้ และการคงอยู่ของอุดมการณ์นั้น สืบเนื่องมาจากการกระทำของสิ่งที่เรียกว่า "กลไกทางอุดมการณ์" (ideological apparatus) กลไกทางอุดมการณ์จะทำหน้าที่สืบทอดระบบสังคม โดยกำหนดกรอบพฤติกรรมความเชื่อของประชาชนในสังคม และทำให้ปัจเจกบุคคลรู้สึกเต็มใจที่จะเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของอุดมการณ์ เพราะการกระทำเช่นนั้นจะทำให้พวกเขาสามารถดำรงตนอยู่ได้ในสังคม (Carney, 1984 : 92) ดังนั้น "ปัจเจกบุคคลจึงไม่ได้มีเจตนาารมณ์ที่เป็นอิสระ หากตกอยู่ใต้อำนาจของอุดมการณ์ ประชาชนที่เป็นพลเมืองดีจึงเป็นผู้เชื่อถือ-ยึดมั่นในอุดมการณ์นั้นอย่างเคร่งครัด ทั้งๆ ที่ไม่รู้เนื้อแท้ของมัน" (ชียอนันต์ สมุทวณิช, 2531 : 60)

ในขณะที่มีการผลิตซ้ำความสัมพันธ์ทางการผลิตอยู่นั้น ในอีกด้านหนึ่ง สังคมทุนนิยมต้องอาศัยการผลิตซ้ำกำลังแรงงานและทักษะการผลิต (reproduction of the division of labour and skills) ซึ่งหมายถึง การตอบแทนทางวัตถุให้กำลังแรงงานผลิตซ้ำตัวเองได้ และในขณะเดียวกัน ก็ยังเป็นการผลิตซ้ำเพื่อให้แรงงานมีขีดความสามารถถึงระดับหนึ่ง ที่จะทำการผลิตต่อไปได้ อัลตุสเซร์ (2529 : 36) ได้ตั้งข้อสังเกตถึงการผลิตซ้ำกำลังแรงงานในสังคมทุนนิยมว่า

...กระบวนการผลิตซ้ำในแง่ขีดความสามารถของแรงงาน มีแนวโน้มที่จะไม่กระทำอยู่ "ภายใน" ตัวกระบวนการผลิตเอง (เช่น การฝึกฝนวิชาชีพกันเองภายในโรงงานช่างฝีมือแบบสมัยก่อน) แต่มักจะมากกระทำ "ภายนอก" กระบวนการผลิต เช่น ผ่านระบบการศึกษาแบบทุนนิยมหรือผ่านสถาบันอื่นๆ

หันกลับมาพิจารณาในส่วนของกระบวนการผลิตซ้ำความสัมพันธ์ทางการผลิตอีกครั้งหนึ่ง แท้จริงแล้วแนวคิดดังกล่าวของอัลตุสเซร์ ก็คือสิ่งเดียวกับการครองความเป็นเจ้า (hegemony) ในทัศนะของกรั้มซี จะเห็นได้ว่าแนวคิดของเขาให้ความสำคัญกับโครงสร้างส่วนบนเช่นเดียวกัน แต่สำหรับอัลตุสเซร์แล้ว เขาให้ความสำคัญกับบทบาทของรัฐในกระบวนการผลิตมากกว่าความคิดของกรั้มซี

รัฐในทัศนะของอัลตูแซร์ จะต้องมีความสัมพันธ์กับอิทธิพลของการผลิตซ้ำระบบการผลิต ทั้งในส่วนของการผลิตซ้ำกำลังแรงงาน (ซึ่งกรัมสซีมิได้กล่าวไว้) และในส่วนของการผลิตซ้ำความสัมพันธ์ทางการผลิต (Carnoy, 1984 : 94) อย่างไรก็ตาม อัลตูแซร์ก็เห็นด้วยกับกรัมสซีว่า การใช้กำลังปราบปรามเพียงอย่างเดียว ไม่สามารถทำให้ชนชั้นปกครองสามารถยืนหยัดอยู่ได้ ต้องอาศัยการประสานงานกันกับกลไกทางอุดมการณ์ โดยเขากล่าวว่า

...อุดมการณ์ของชนชั้นปกครอง จึงไม่เคยกลายเป็น "อุดมการณ์ (หลัก) ปกครอง" ได้เพียงเพราะ "โองการของพระเจ้าเป็นเจ้า" หรือเพียงเพราะ "การยึดอำนาจรัฐ" มาเป็นฝ่ายตนเท่านั้น หากทว่ามันจะดำเนินการได้ก็โดยการติดตั้งกลไกของทางอุดมการณ์ของรัฐ เพื่อให้อุดมการณ์ได้ลงมือปฏิบัติการ และเพื่อจะดำเนินการให้ตัวมันเองกลายเป็นอุดมการณ์ (หลัก) ปกครองไปเสีย... (อัลตูแซร์, 2529 : 98)

ด้วยเหตุนี้ อัลตูแซร์จึงได้แบ่งบทบาทของรัฐในการผลิตซ้ำความสัมพันธ์ทางการผลิตเป็น 2 ลักษณะคือ กลไกด้านการปราบปรามกดขี่ของรัฐ (repressive state apparatuses) ซึ่งมีความสอดคล้องกับทัศนะของกรัมสซีเรื่องการบังคับกดขี่ (coercion) ในรัฐ และแนวคิดกลไกทางอุดมการณ์ของรัฐ (ideological state apparatus) ซึ่งเชื่อมโยงได้กับทัศนะเรื่องประชาสังคม (civil society) ที่กรัมสซีได้เสนอไว้ (Bocock, 1986 : 30)

ในขณะที่กลไกด้านการปราบปรามของรัฐ เช่น รัฐบาล ฝ่ายบริหาร กองทัพ ตำรวจ ศาลฯลฯ ทำหน้าที่หลักโดยใช้ความรุนแรง และกลไกด้านอุดมการณ์ของรัฐ คือ ศาสนา โรงเรียน ครอบครัว กฎหมาย การเมือง สหภาพแรงงาน การสื่อสาร และวัฒนธรรม ทำงานโดยใช้อุดมการณ์นั้น ความแตกต่างอีกประการหนึ่งที่เห็นเด่นชัดของกลไกทั้งสองก็คือ "การที่กลไกของรัฐด้านอุดมการณ์มีมากมายหลายด้าน และทำหน้าที่หลากหลาย และมีของเอกชนด้วย แต่กลไกของรัฐด้านการกดขี่ปราบปราม ทำหน้าที่เพียงด้านเดียว และเป็นเอกภาพ และเป็นกลไกทางการ" (ชัยอนันต์ สมุทวณิช, 2531 : 64)

นอกจากนี้ อัลธูแซร์ได้แสดงทัศนะว่า ในความเป็นจริงแล้ว กลไกหนึ่งๆจะต้องประกอบขึ้นด้วย การใช้การกดขี่ปราบปรามและการใช้อุดมการร่วมกันเสมอ เพียงแต่ว่าลักษณะใดจะถูกจัดเป็นด้านหลักหรือด้านรองเท่านั้น เช่น กองทัพมีการใช้กำลังปราบปรามเป็นด้านหลัก ส่วนอุดมการเพื่อสร้างความสามัคคีในหมู่คณะก็ถูกใช้เป็นด้านรอง หรือในขณะที่วัดและโรงเรียน ทำหน้าที่ผลิตสัญลักษณ์ทางอุดมการเป็นหลัก ก็ต้องมีการลงโทษ ขັບไล่ และคัดเลือก อันเป็นลักษณะการปราบปราม ปรากฏอยู่เป็นด้านรอง เป็นต้น ดังนั้น "ในความเป็นจริง กลไกทั้ง 2 ด้าน ดำเนินงานควบคู่กันไปเสมอ ที่เราแยกมันออกเพียงเพื่อจะดูว่า อันไหนทำหน้าที่หลักกว่าอีกอันหนึ่งเท่านั้น" (กาญจนา แก้วเทพ, 2529 : 51) อย่างไรก็ตาม โดยหลักการทั่วไปนั้น เขาก็ยังเชื่อว่า "ไม่มีชนชั้นไหนสามารถยึดอำนาจรัฐไว้ได้เป็นเวลายาวนาน โดยมีได้ดำเนินการครอบงำ "เหนือ" และ "ภายใน" กลไกทางอุดมการของรัฐไปด้วยพร้อมๆในเวลาเดียวกัน" (อัลธูแซร์, 2529 : 52)

ขณะเดียวกัน อัลธูแซร์ (2529 : 52) ก็ได้ตั้งข้อสังเกตอีกประการหนึ่งในประเด็นดังกล่าวเพิ่มเติมว่า

...ชนชั้น (หรือพันธมิตรทางชนชั้น ที่อยู่ในอำนาจ จะไม่สามารถบัญญัติกฎเกณฑ์ต่างๆขึ้นมาใช้ได้อย่างง่ายๆในโลกทางอุดมการของรัฐ แจก เช่นที่เคยทำได้ในโลกด้านการปราบปรามกดขี่ของรัฐ สาเหตุดังกล่าวมิใช่เพียงแต่สืบเนื่องมาจากข้อเท็จจริงที่ว่า ชนชั้นปกครองกลุ่มเดิมได้ทำการยึดครองอำนาจส่วนนี้มาเป็นเวลายาวนานแล้วเท่านั้น แต่ยังมีอาจเนื่องมาจากแรงต่อต้านของชนชั้นที่ถูกกดขี่ ที่อาจจะหาหนทางและโอกาสที่จะแสดงการต่อต้านออกมา ไม่ว่าจะโดยการให้ความขัดแย้งที่มีอยู่ให้เป็นประโยชน์แก่ฝ่ายตน หรือโดยการใช้ฐานะที่เป็นฝ่ายได้รับชัยชนะของตนในสนามการต่อสู้ก็ตาม

เพราะฉะนั้น ความคิดของอัลธูแซร์จึงคล้ายคลึงกับของกรัมซ์เกือบทั้งหมดว่า กลไกของรัฐที่ไม่มีการครอบงำความเป็นเจ้า ไม่สามารถทำให้รัฐดำรงอยู่ได้ยืนยาว ด้วยเหตุนี้เอง การต่อสู้ซึ่งอำนาจรัฐจึงไม่ควรใช้ความรุนแรง

(violence) แต่ต้องอาศัยการพัฒนาอุดมการต่อต้าน (counter ideology) ให้เกิดขึ้นในหมู่ชนชั้นล่าง (subordinate classes) เพื่อทำลายการครอบความเป็นเจ้าของของชนชั้นปกครอง และทำให้กลุ่มนี้ไม่สามารถปกครองสังคมได้อีกต่อไปในระยะยาว

การนำแนวคิดเรื่องกลไกทางอุดมการของรัฐ ของ หลุยส์ อัลธุซเซร์ มาเป็นแนวทางในการศึกษาเรื่อง "วิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทยกับการสร้างความชอบธรรมของรัฐ : วิเคราะห์รายการข่าวภาคถ่ายทอด" นี้ ผู้วิจัยใช้แนวคิดดังกล่าวสนับสนุนและอธิบาย โดยอิงในหลักแนวคิดที่ว่า การคงอยู่ของรัฐที่ก่อตัวมาแล้วตั้งแต่ในอดีตนั้น แสดงให้เห็นว่า อุดมการของรัฐได้รับการผลิตซ้ำแล้วซ้ำอีก ดังคำอธิบายของอัลธุซเซร์ถึงกระบวนการผลิตซ้ำความสัมพันธ์ทางการผลิต โดยในกระบวนการผลิตซ้ำทางอุดมการนั้น ข่าววิทยุภาคถ่ายทอดของกรมประชาสัมพันธ์ จัดเป็นองค์กรหนึ่งที่ทำหน้าที่เป็นกลไกทางอุดมการของรัฐ (ideological state apparatus) ควบคู่ไปกับสถาบันอื่นๆในสังคม ที่มีบทบาทเดียวกัน หรือที่มีลักษณะเป็นกลไกด้านการกดขี่ปราบปรามของรัฐ (repressive state apparatus) เช่น ตำรวจตระเวนชายแดน กองทัพ ฯลฯ เพื่อให้การผลิตซ้ำทางอุดมการของรัฐนั้นเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด ประเด็นความคิดดังกล่าวเป็นเสมือนฐานความคิดในเบื้องต้นที่จะใช้ตรวจสอบว่า ในความเป็นจริงในปัจจุบันกระบวนการผลิตซ้ำทางอุดมการของรัฐผ่านรายการข่าววิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทยนั้นทำได้อย่างไร

อย่างไรก็ตาม ในการทำความเข้าใจต่อปัญหาหลักนี้ นอกจากจะใช้คำอธิบายตามแนวคิดของกรัมสกีและอัลธุซเซร์ที่ได้ในเสนอนี้ไปแล้วนั้น ในกระบวนการวิเคราะห์ยังต้องอาศัยแนวคิดทางสัญวิทยาวิทยา (semiology) มาเป็นแนวทางในการศึกษากระบวนการสร้างความหมาย ในการผลิตซ้ำเพื่อธำรงไว้ซึ่งอุดมการครอบงำอันชอบธรรมของรัฐ โดยรายละเอียดของแนวคิดดังกล่าว ผู้วิจัยจะได้นำเสนอในประเด็นถัดไป

3. แนวคิดทางสัญวิทยา (SEMIOLOGY) และกระบวนการสร้างความหมาย (SIGNIFICATION)

สัญวิทยา (Semiology) ถือกำเนิดขึ้นโดยนักภาษาศาสตร์ชาวสวิสชื่อ Ferdinand de Saussure (1857-1913) ก่อนที่ศาสตร์นี้จะถูกพัฒนาต่อโดยนักวิชาการรุ่นหลังอีกหลายคน เขาซัวร์เป็นนักคิดในกลุ่มโครงสร้างนิยม (Structuralism) โดยแนวคิดดังกล่าวปรากฏอยู่ในหนังสือ Cours de Linguistique Générale (1915) ที่รวบรวมข้อเขียนจากคำสอนของเขาที่มหาวิทยาลัยเจนีวา

ในฐานะนักภาษาศาสตร์ เขาซัวร์ให้ความสนใจในขั้นต้นกับปรากฏการณ์ของภาษาใน 2 มิติคือ langue (language) และ parole (speech) language คือ ภาษาในลักษณะเป็นผลผลิตและข้อตกลงร่วมกันของสังคม ส่วน parole คือ ลักษณะที่ปัจเจกบุคคลแต่ละคนนำภาษาที่เป็นส่วนรวมนั้นไปใช้เฉพาะตัว อย่างไรก็ตาม "ทุกครั้งที่มีการใช้ภาษา (รวมทั้งผลผลิตของสื่อมวลชนทุกอย่างๆ) จะปรากฏทั้งมิติ language และ parole ไปพร้อมๆกันอยู่เสมอ" (กาญจนา แก้วเทพ, 2530-2531 : 2)

นอกจากมิติทั้งสองของภาษาแล้ว เขาซัวร์ยังพิจารณาภาษาในเชิงโครงสร้าง เขาเห็นว่า ภาษามีได้กำเนิดขึ้นในลักษณะแก่นสารทางวัตถุของคำ (material substance of words) แต่เกิดในหน่วยที่ใหญ่กว่าและเป็นนามธรรมของระบบสัญวิทยา (system of signs) ซึ่งคำทั้งหลายถือกำเนิดขึ้นตามมาภายหลัง และในความเป็นจริงแล้ว สิ่งนี้นักภาษาศาสตร์จะทำการศึกษาก็คือ สัญวิทยา (signs) และความสัมพันธ์ (relations) ของสัญวิทยา และการพิจารณาสัญวิทยากับความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้ ก็จะต้องเป็นไปในลักษณะเชิงโครงสร้าง (Hawkes, 1977 : 25) กล่าวคือ การจัดหน่วยย่อยๆของสัญวิทยานั้นเข้ามา เพื่อพิจารณาความสัมพันธ์โดยมีระบบหรืออยู่ภายในหลักหรือกฎเกณฑ์ที่แน่นอน

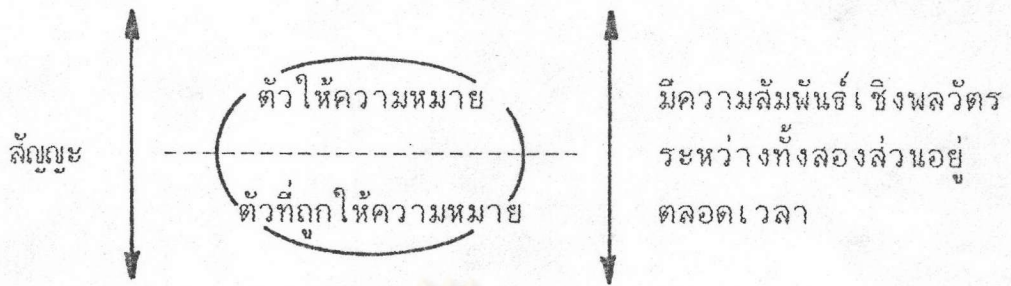
การให้ความสำคัญในการพิจารณาสัญลักษณ์และความสัมพันธ์นี้ เชาซัวร์ ได้พัฒนาความคิดนี้ขึ้นมาเป็นแนวคิดในการศึกษาการสร้างความหมาย โดยให้ชื่อว่า สัญลักษณ์วิทยา (Semiology) เชาซัวร์กล่าวไว้ว่า

ภาษาคือ ระบบสัญลักษณ์ที่แสดงความคิดออกมา ดังนั้นมันจึงเทียบได้กับระบบการเขียน การใช้ภาษาของคนคนหนึ่งเป็นใบ้ คำสวดที่เป็นสัญลักษณ์ กฎเกณฑ์ที่สุภาพ อาณัติสัญญาณทางการทหาร ฯลฯ แต่ภาษาก็จัดว่ามีความสำคัญกว่าระบบต่างๆเหล่านั้น

ศาสตร์ที่ศึกษาสัญลักษณ์ต่างๆภายในสังคมนั้น สามารถรับรู้ได้จริง เพราะมันเป็นส่วนหนึ่งของจิตวิทยาสังคม (social psychology) และก็เป็นส่วนหนึ่งของจิตวิทยาทั่วไปด้วยเช่นกัน ซึ่งในที่นี่จะเรียกว่า สัญลักษณ์วิทยา (ที่มาจากคำว่า "semion" ในภาษากรีก อันหมายถึง สัญลักษณ์) สัญลักษณ์จะทำให้เข้าใจได้ว่า อะไรสร้างสัญลักษณ์ขึ้นมา และอะไรที่เป็นกฎควบคุมสัญลักษณ์นั้นไว้... (Saussure, 1966 : 16, quoted in Berger, 1982 : 18)

สัญลักษณ์ (sign) คืออะไร

ในการศึกษาแนวสัญลักษณ์วิทยา คำถามแรกที่เราควรให้ความสนใจก็คือ คำถามที่ว่า สัญลักษณ์คืออะไร ในทางภาษาศาสตร์ สัญลักษณ์ (sign) หมายถึง ความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นระหว่างลักษณะที่คู่กัน (dual aspects) ของ แนวคิด (concept) กับ เสียง-ภาพ (sound-image) หรือที่เชาซัวร์เรียกว่า ตัวที่ถูกให้ความหมาย (signified) และตัวให้ความหมาย (signifier) ตามลำดับ เชาซัวร์อธิบายว่า ทั้งสองส่วนนี้มีความสัมพันธ์แบบพลวัตต่อกันตลอดเวลา ตัวที่ถูกให้ความหมายเป็นความคิดเชิงนามธรรมของผู้สร้างหรือผู้อ่าน ความหมาย ส่วนตัวให้ความหมายคือลักษณะเชิงรูปธรรมของตัวความหมายที่เราสามารถรับรู้ได้ในทางเสียงหรือภาพ เช่น คำว่า "ต้นไม้" เป็นตัวให้ความหมาย (signifier) ของแนวคิดถึงสิ่งที่เติบโตจากดินและมีใบดอกผลเป็นส่วนประกอบ อันเป็นตัวที่ถูกให้ความหมาย (signified) นั้นเอง ซึ่งอธิบายได้ดังแผนภาพที่ 2.1 ต่อไปนี้

แผนภาพที่ 2.1 : แสดงความสัมพันธ์ระหว่างตัวให้ความหมายและตัวที่ถูกให้ความหมายในสัญลักษณ์ตามแนวคิดของเซาซัวร์ (O'Sullivan et al, 1983 : 217)

อย่างไรก็ตาม ความสัมพันธ์ของตัวให้ความหมายกับตัวถูกให้ความหมาย อาจจะเชื่อมโยงกันแบบไม่มีเหตุผล (arbitrary) เช่น คำว่า "ต้นไม้" จะไม่มีอะไรที่เชื่อมโยงได้กับ แนวความคิดถึงสิ่งที่เติบโตมาจากดินเลย เป็นต้น แต่ความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้ เชื่อมโยงหรือเกิดขึ้นมาได้จากการตกลงที่จะใช้ตัวให้ความหมายนั้นร่วมกันของส่วนรวมทั้งหมด เพราะฉะนั้น "ตัวถูกให้ความหมาย (signified) จึงเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น ซึ่งมีการกำหนดโดยวัฒนธรรมหรือวัฒนธรรมย่อยของสังคมมนุษย์นั่นเอง" (Fiske, 1982 : 49) และเนื่องจากความสัมพันธ์ระหว่างตัวให้ความหมายและตัวถูกให้ความหมาย อาจเป็นไปแบบไม่มีเหตุผลก็ได้นี้เอง ดังนั้น "ความหมายที่ตัวให้ความหมายอ้างอิงถึง จึงเป็นสิ่งที่ต้องเรียนรู้" (Berger, 1982 : 20)

กระบวนการสร้างความหมาย (signification)

ในทัศนะของเซาซัวร์ กระบวนการสร้างความหมายคือ ความสัมพันธ์ของสัญลักษณ์หรือระบบสัญลักษณ์ที่มีต่อระบบอ้างอิงทางสภาวะวิสัย Roland Barthes (1915-1980) ได้ขยายความคิดดังกล่าวออกไป และชี้ให้เห็นว่ากระบวนการสร้างความหมายจะมีอยู่สองขั้นตอน คือ ความหมายทางปริณัย (denotation) ซึ่งบาร์ธส์เรียกว่า เป็นเพียงกระบวนการสร้างความหมายในขั้นแรก (primary signification) เท่านั้น กับความหมายทางสังคม (connotation) ซึ่งเกิดในระดับเดียวกับมายาคติ (myth) ที่เขากำหนดให้เป็นกระบวนการสร้างความหมายในขั้นที่สอง (secondary signification)

กระบวนการสร้างความหมายขั้นตอนแรก หรือความหมายทางปรนัย (connotation) ความหมายในขั้นนี้จะมีลักษณะเป็นสากล (universality) คือมีความหมายเดียวกันสำหรับทุกคน และเป็นสภาวะวิสัย (objectivity) คืออ้างอิงขึ้นมาโดยไม่มี การประเมินคุณค่า เช่น คำว่า "แมว" มีความหมายเป็นสากลว่า สัตว์สี่เท้าชนิดหนึ่งมีหนวดชอบจับหนู ฯลฯ ดังนั้นความหมายทางปรนัยจึงเป็นความหมายของการใช้ภาษา เพื่อให้ความหมายกับสิ่งที่มันกล่าวถึง (to mean what it says) (Hawkes, 1977 : 133) อย่างไรก็ตามในความเป็นจริงแล้ว ไม่มีระบบความหมายใดที่จะมีสภาวะวิสัยหรือเป็นกลางจริงๆ ยกเว้นภาษาที่เฉพาะเจาะจง เช่น ภาษาทางคณิตศาสตร์

กระบวนการสร้างความหมายขั้นที่สอง หรือความหมายทางสังคม (connotation) ความหมายในขั้นนี้จะมีการแปรเปลี่ยนไปตามวัฒนธรรมในการรับสาร บาร์ธส์เห็นว่า ความหมายทางสังคมจะให้ความหมายต่อจากความหมายเชิงปรนัย และจะเกิดขึ้นเมื่อสัญลักษณ์ซึ่งเป็นผลมาจากความสัมพันธ์ระหว่างตัวให้ความหมายและตัวถูกให้ความหมายชุดหนึ่ง ได้กลายเป็นตัวให้ความหมาย (signifier) ในอีกขั้นตอนหนึ่ง (Hawkes, 1977 : 133) เช่น "กุหลาบ" มิใช่มีความหมายว่า ดอกไม้สีแดงชนิดหนึ่งมีหนามแหลมและมีกลิ่นหอม แต่มันได้กลายเป็นตัวให้ความหมายในอีกระดับ ในฐานะเป็นตัวแทนแห่งความรัก เป็นต้น ดังนั้นความหมายทางสังคมจึงหมายถึง การใช้ภาษาให้ความหมายแก่สิ่งหนึ่งนอกไปจากสิ่งที่มันกล่าวถึง (to mean something other than what is said) (Hawkes, 1977 : 133)

นอกจากนี้ กระบวนการสร้างความหมายขั้นที่สอง ยังสามารถปรากฏได้ในลักษณะของมายาคติ (myth) หรือความเชื่อที่ยึดต่อกันมาจนเป็นตำนานหรือประสบการณ์บางอย่างของสังคม เช่น ความหมายของ "นักเรียนอาชีวศึกษา" ถูกสร้างขึ้นด้วยมายาคติหรือภาพที่มีมาในอดีต นอกเหนือไปจากความเป็นนักเรียนด้านวิชาชีพแล้ว ยังมีความหมายเป็น "นักเรียน-นักเลง" ด้วย เป็นต้น มายาคติจึงมีลักษณะเป็นนามธรรม และเกี่ยวข้องกับตัวถูกให้ความหมาย ซึ่งแตกต่างจากความหมายทางสังคม (connotation) อันเป็นการประเมินคุณค่าเกี่ยวข้องกับความรู้สึก และเป็นตัวให้ความหมายกับสิ่งที่ เป็นนามธรรม

ในขณะที่เดียวกัน Fiske and Hartley (1978 : 45-47) ได้นำกระบวนการสร้างความหมายทั้งสองขั้นตอนมาพัฒนา และเสนอความเห็นว่าการบวนการสร้างความหมายในขั้นที่สองคือ ความหมายทางสังคม และมาภาคตินั้น หากมีการต่อยอดความหมายบ่อยครั้ง ก็อาจนำไปสู่กระบวนการสร้างความหมายในขั้นที่สาม ซึ่งมีลักษณะเป็นความหมายเชิงอุดมการณ์ของสังคม (ideology) นั้นเอง และกระบวนการสร้างความหมายทั้งสามขั้นตอนนี้ สามารถอธิบายได้ดังแผนภาพที่ 2.2

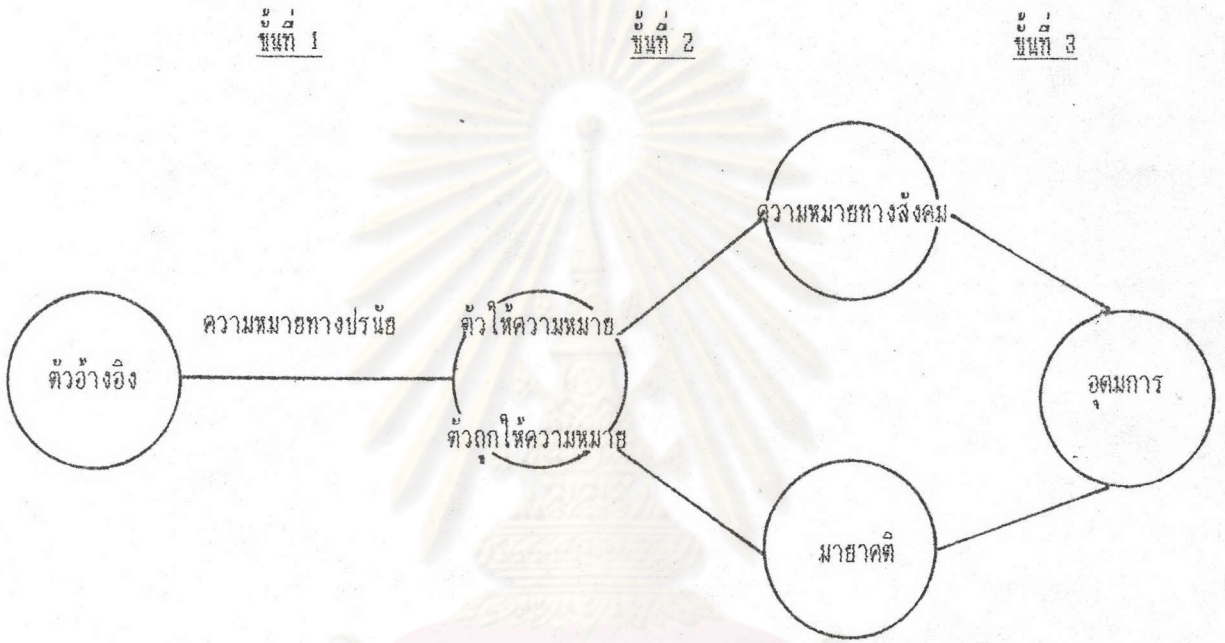
อย่างไรก็ตาม โดยทั่วไปแล้ว นักสัญวิทยาวิทยาจะให้ความสำคัญกับกระบวนการสร้างความหมายทางสังคม (connotation) มากกว่าจะสนใจความหมายทางปรนัย (denotation) และจะเน้นว่าตัวบท (text) คือ หน่วยที่เป็นหัวใจในการศึกษาระบบการสร้างความหมาย

การนำวิธีสัญวิทยาวิทยามาใช้ศึกษาสื่อสารมวลชน

การนำวิธีทางสัญวิทยาวิทยามาใช้ใน ตัวบท (text) ของสื่อมวลชนก็คือหน่วยสำคัญที่สุดที่จะใช้ในการศึกษา โดยสัญวิทยาวิทยาจะมุ่งเน้นการศึกษากระบวนการสร้างความหมายที่อยู่ในตัวบท ซึ่งสื่อมวลชนได้ทำการถ่ายทอดออกมา Littlejohn (1989 : 256-257) กล่าวถึงการนำสัญวิทยาวิทยามาใช้ศึกษาทางด้านการสื่อสารว่า

สัญวิทยาวิทยามุ่งให้ความสนใจวิธีที่ผู้ผลิตสร้างสัญญาณต่างๆ (signs) และแนวทางที่ผู้รับสารจะเข้าใจสัญญาณนั้นๆ... สัญวิทยาวิทยาเป็นการศึกษากระบวนการสร้างความหมาย (signification) หรือวิธีที่สัญญาณต่างๆถูกใช้ในการตีความเหตุการณ์ สัญวิทยาวิทยาจะพิจารณาไปยังแนวทางที่สาร (messages) ถูกสร้างขึ้น วิธีการใช้สัญญาณต่างๆ และความมุ่งหมายในการผลิตและการตีความโครงสร้าง (structures) โดยผู้ผลิตและผู้บริโภค สัญวิทยาวิทยาจึงเป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์ เนื้อหาของสารในสื่อว่าหมายความว่าอย่างไร

แผนภาพ 2.2 : แผนภาพแสดงขั้นตอนของกระบวนการสร้างความหมาย (SIGNIFICATION)

ที่มา : O'Sullivan, T. et al. Key Concepts in Communication.
 London: Methuen, 1988, p.217.

ศูนย์วิทยุโทรคมนาคม
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

การวิเคราะห์เนื้อหาด้วยวิธีสัญญวิทยา^๑นี้ นอกจากจะได้เปรียบวิธีวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) แบบดั้งเดิม เพราะเป็นวิธีวิเคราะห์เชิงคุณภาพแล้ว ยังสามารถให้คำตอบของการวิเคราะห์ได้ในระดับลึกขึ้นด้วย Fiske (1982 : 43) ได้แบ่งประเด็นพิจารณาในการวิเคราะห์ทางสัญญวิทยาออกเป็น 3 ส่วนได้แก่ ส่วนแรกคือการศึกษาลัญญะต่างๆ (signs) วิธีการสร้างความหมายของสร้าง ความหมายของลัญญะ และแนวทางที่ลัญญะจะเชื่อมโยงกับผู้ที่ใช้ลัญญะ ส่วนต่อมาได้แก่ รหัส (codes) หรือระบบที่ลัญญะก่อตัวขึ้น ในส่วนนี้จะเป็นการศึกษาว่า รหัสถูกพัฒนาขึ้นเพื่อสนองความต้องการของสังคมหรือวัฒนธรรม หรือเพื่อใช้ประโยชน์จากช่องทางการสื่อสารที่เหมาะสมในการถ่ายทอดรหัส และส่วนสุดท้ายคือ วัฒนธรรม (culture) หรือองค์ประกอบที่รหัสและลัญญะต่างๆทำงานอยู่ ความเข้าใจตรงกันในลัญญะและรหัสจะเกิดขึ้นได้ดีเมื่อวัฒนธรรมของผู้ใช้และผู้ถอดรหัสมีส่วนร่วมกัน

ดังที่ Fiske กล่าวไว้ นอกจากลัญญะซึ่งเป็นส่วนที่นำเสนอไปตอนต่อต้น นักสัญญวิทยาจะให้ความสนใจกับส่วนของรหัส (code) ไม่ยิ่งหย่อนกว่ากัน รหัส (code) นั้นนอกจากจะหมายถึงระบบที่ลัญญะต่างๆรวมตัวกันขึ้นมาแล้ว ระบบดังกล่าวจะต้องอยู่ในกฎเกณฑ์ อันเป็นที่ยอมรับของสมาชิกทั้งหมดของสังคมในการใช้รหัสนั้นด้วย ดังนั้นการที่เราสามารถสื่อสารกันเข้าใจ หรือเราสามารถรับรู้สาระต่างๆจากสื่อมวลชนได้นั้น ก็เพราะว่าเรารู้รหัสของผู้ส่งสารนั่นเอง ด้วยเหตุนี้หากการสื่อสารในวาระหนึ่ง ผู้รับสารไม่ทราบรหัสของผู้ส่งสารแล้ว จะทำให้เกิดช่องว่างในการสื่อสารและอาจนำไปสู่การถอดรหัสคลาดเคลื่อน (aberrant decoding) ซึ่ง Umberto Eco (1972 : 106, quoted in Berger, 1982 : 35) นักสัญญวิทยาชาวอิตาลีเขียนกล่าวว่า "การถอดรหัสคลาดเคลื่อนเป็นกฎของสื่อมวลชน เพราะต่างคนต่างมีรหัสที่แตกต่างกันในการส่งสาร และมีการตีความสารตามแนวทางที่แตกต่างกันด้วย"

ในการวิเคราะห์แนวสัญญวิทยานั้น นอกจากการทำความเข้าใจว่ากระบวนการสร้างความหมายเกิดขึ้นมาได้อย่างไรแล้ว นักสัญญวิทยายังมีวิธีการค้นหารูปแบบของคู่อันตรงกันข้ามที่ซ่อนอยู่ในตัวบท (text) และเป็นระดับ

ความหมายทางสังคม (social meaning) ซึ่งเรียกว่า "การวิเคราะห์คู่ความหมาย" (paradigmatic analysis) Fiske and Hartley (1978 : 51) กล่าวว่า "แต่ละหน่วยในคู่ความหมาย (paradigm) จะมีมิติของความหมายสองแบบ คือ ความสัมพันธ์ กับรูปแบบที่แตกต่างจากหน่วยที่เป็นคู่ของมัน โดยเฉพาะในมิติหลังนี้จะได้รับความสำคัญมากกว่า เพราะความหมายของหน่วยหนึ่ง จะถูกนิยามขึ้นในลักษณะที่ตรงกันข้ามกับอีกหน่วยหนึ่งในคู่ความหมาย ดังนั้นเราจะเข้าใจสัญลักษณ์ได้ด้วยการเปรียบเทียบความตรงกันข้ามกับสิ่งที่ไม่ใช่ตัวมันเอง"

สำหรับงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยอาศัยแนวคิดทางสัญวิทยาวิทยาและกระบวนการสร้างความหมายทางสังคม มาเป็นแนวทางในการศึกษา โดยเน้นไปยังการทำความเข้าใจแนวทางการทำงานของกลไกข่าวภาคถ่ายทอด ในการสร้างความหมายที่ดี เพื่อนำไปสู่บรรยากาศความเห็นพ้องต้องกันในความชอบธรรมของรัฐ และในขณะเดียวกัน ยังเป็นแนวทางที่ชี้ให้เห็นว่า สิ่งใดบ้างที่รัฐต้องการนำเสนอผ่านกลไกชิ้นนี้

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่อง "วิฤตกระจายเสียงแห่งประเทศไทยกับการสร้างความชอบธรรมของรัฐ : วิเคราะห์รายการข่าวภาคถ่ายทอด" นี้ มีงานวิจัยที่เคยมีผู้ทำการศึกษาไว้ และเกี่ยวข้องที่จะมาเป็นแนวทางในการศึกษาของผู้วิจัยในหัวข้อนี้ โดยสามารถแบ่งได้เป็น 3 ลักษณะด้วยกัน ได้แก่

1. งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวิฤตกระจายเสียงไทย
2. งานวิจัยที่อาศัยแนวคิดหรือทฤษฎีทางอุดมการณ์
3. งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับสื่อมวลชนกับการเมืองไทย

ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวิทยุกระจายเสียงไทย

งานวิจัยในส่วนแรกนี้ จะเป็นแนวทางที่ผู้วิจัยใช้เป็นพื้นฐานในการทำความเข้าใจภูมิหลังของข่าววิทยุ ตลอดจนให้ภาพโครงสร้างของระบบวิทยุกระจายเสียงไทยในชั้นต้น เพื่อเป็นแนวทางในการวิเคราะห์ต่อไปตามวัตถุประสงค์ของงานวิจัย ตัวอย่างงานวิจัยในลักษณะนี้ได้แก่

ขวัญเรือน กิติวัฒน์ (2526 : 102-135) ทำการศึกษาวิวัฒนาการของวิทยุกระจายเสียงไทย ตั้งแต่สมัยเริ่มแรก (พ.ศ. 2473) จนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2526) พร้อมทั้งวิเคราะห์ลักษณะโครงสร้างและระบบการบริหารวิทยุกระจายเสียง ตลอดจนลักษณะการดำเนินงานในแง่การควบคุม การเป็นเจ้าของ และแหล่งที่มาของรายได้ พบว่า วิทยุกระจายเสียงไทยมีวิวัฒนาการเริ่มต้นจากยุคกำเนิด ยุคบุกเบิกทดลองส่งวิทยุกระจายเสียง ยุคก่อตั้งสถานีวิทยุกระจายเสียง ยุคการขยายตัวของกิจการวิทยุกระจายเสียง ยุคการจัดตั้งสถานีวิทยุในรูปแบบการค้า ยุคการจัดระเบียบทางวิทยุกระจายเสียง และยุคองค์การสื่อสารมวลชนแห่งประเทศไทย นอกจากนี้ผลการศึกษายังพบว่า รัฐเข้ามามีส่วนเป็นเจ้าของ และดำเนินกิจการวิทยุกระจายเสียงในทุกประเภทและทุกรูปแบบ รวมไปถึงการควบคุมในส่วนธุรกิจโฆษณา ซึ่งมีบทบาทมากในกิจการวิทยุกระจายเสียงไทยในปัจจุบัน

สวิมล พลจันทร์ (2528) ได้ศึกษาประวัติความเป็นมาของกรมโฆษณาการในการเผยแพร่ข้อมูลการณทางการเมืองของรัฐในระยะแรก คือ พ.ศ. 2476-2487 พบว่า กรมโฆษณาการเป็นหน่วยงานของรัฐที่ก่อตั้งขึ้นภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เพื่อให้ความรู้ความเข้าใจในระบอบประชาธิปไตยแก่ประชาชน แต่ต่อมาภายหลังกบฏวรเดช ลักษณะการโฆษณาอุมการณของรัฐได้เปลี่ยนไปสู่ลัทธิชาตินิยม (พ.ศ. 2481) จนกลายเป็นลัทธิเชื้อผู้นำ (อำนาจนิยม) ในช่วงสงครามมหาเอเชียบูรพาในที่สุด โดยไม่ปรากฏการเผยแพร่ข้อมูลการณของรัฐของระบอบประชาธิปไตยในระยะนี้เลย ดังนั้นภายหลัง พ.ศ. 2480 เป็นต้นมา กรมโฆษณาการหรือกรมประชาสัมพันธ์ในปัจจุบัน จึงกลายมาเป็นหน่วยงานของรัฐบาลชุดต่างๆ ในการทำหน้าที่เผยแพร่ข้อมูลการณทางการเมืองของรัฐ เพื่อบุคคล หรือกลุ่มบุคคล หรือลัทธิใดลัทธิหนึ่งเท่านั้น

ศุภวรณ์ สัจจวงศ์ (2532) ทำการศึกษาพฤติกรรมการรับฟังรายการข่าวภาคถ่ายทอดของสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย ของประชาชนในกรุงเทพมหานคร โดยอาศัยวิธีการทางสถิติ พบว่า รายการข่าววิทยุแห่งประเทศไทยภาคถ่ายทอด มีการประเมินไว้ในฐานะแหล่งข่าวที่มีความน่าเชื่อถือสองประการ ประการแรกเป็นแหล่งข่าวที่มีความน่าเชื่อถือสูง เพราะมีการนำเสนอข่าวสารรวดเร็วทันต่อเหตุการณ์ เสนอข่าวได้เร็วกว่าสื่ออื่น ให้ข้อมูลถูกต้อง เชื่อถือได้ และปลอดภัยในการนำข้อมูลข่าวสารไปพูดคุยเล่าต่อโดยไม่มี ความผิด แต่ในอีกประการหนึ่ง รายการข่าวภาคถ่ายทอดก็มีฐานะเป็นแหล่งข่าวที่มีความน่าเชื่อถือต่ำในขณะเดียวกัน เพราะการขาดความกล้าที่จะเสนอข่าวเพื่อผดุงความยุติธรรมของสังคม ไม่สามารถรายงานเหตุการณ์ได้อย่างละเอียดเจาะลึก และไม่สามารถเสนอข่าวสารได้ตรงไปตรงมาตามข้อเท็จจริง ส่วนผลตอบแทนความพึงพอใจที่ได้รับจากการฟังข่าวมีค่อนข้างสูง และผู้ฟังที่มีการคาดหวังดังกล่าวสูงก็มีแนวโน้มที่จะรับฟังข่าวภาคถ่ายทอดสูงเช่นกัน

งานวิจัยที่กล่าวมา สามารถให้ภาพรวมขึ้นพื้นฐานในการวิเคราะห์รายการข่าววิทยุภาคถ่ายทอดได้ โดยงานวิจัยชิ้นแรกนั้น ให้ภาพรวมในขั้นต้นของวิวัฒนาการวิทยุกระจายเสียงไทย แต่เนื่องจากเป็นการนำเสนอกว้างๆในลักษณะของบทความ จึงทำให้รายละเอียดบางประเด็น โดยเฉพาะในส่วนที่เจาะลึกแต่ละรายการยังไม่ชัดเจนนัก ส่วนเล่มที่สองนั้น ให้ความเข้าใจภูมิหลังของกรมโฆษณาการในช่วงแรก ซึ่งงานวิจัยเรื่องข่าววิทยุนั้นจะเป็นการสานต่อบางประเด็นของงานวิจัยดังกล่าวต่อมา และเล่มสุดท้าย เป็นการศึกษาผู้ฟังรายการข่าววิทยุแห่งประเทศไทยในเชิงปริมาณ ที่สามารถให้ความกระจ่างได้เพียงบางประเด็น แต่ในส่วนที่วิเคราะห์ลึกลงไปถึงสารในลักษณะที่แฝงกระบวนการสร้างความชอบธรรมของรัฐนั้น คงมิได้มีการกล่าวถึงเลย แต่อย่างไรก็ตามงานวิจัยทั้งหมดนี้ ก็คือพื้นฐานสำคัญที่ผู้วิจัยจะนำไปใช้วิเคราะห์ประเด็นหลักของการศึกษาต่อไป

2. งานวิจัยที่อาศัยแนวคิดหรือทฤษฎีทางอุดมการณ์

งานวิจัยที่อาศัยแนวคิดหรือทฤษฎีทางอุดมการณ์นี้ จะเป็นแนวทางในการประยุกต์ตัวทฤษฎีเดียวกันนี้ กับงานวิจัยเรื่อง "วิทยุกระจายเสียง

แห่งประเทศไทยกับการสร้างความชอบธรรมของรัฐ : วิเคราะห์รายการข่าวภาคถ่ายทอด" ตัวอย่างงานเขียนที่เกี่ยวข้องมีดังนี้

ลือชัย จิรวินิจนันท์ (2532) ศึกษาอิทธิพลของเพลงเพื่อชีวิตในการนำเสนออุดมการณ์ใหม่ โดยอาศัยแนวคิดเรื่องการครองความเป็นเจ้าด้านอุดมการณ์ของ อันโตนิโอ กรัมสกี เพื่อชี้ให้เห็นถึงการพยายามสร้างอุดมการณ์ใหม่ของกลุ่มปัญญาชน หรือกลุ่มนักศึกษา ในช่วง 14 ตุลาคม 2516 ถึง 6 ตุลาคม 2519 โดยผ่านบทเพลงเพื่อชีวิต พบว่า อุดมการณ์หลัก (dominant ideology) ในแนวคิดแบบเผด็จการ ซึ่งครอบงำสังคมไทยมาตั้งแต่ก่อนปี พ.ศ. 2516 ได้ถูกต่อต้านด้วยแนวคิดอุดมการณ์ใหม่ (counter ideology) แบบเสรีนิยมประชาธิปไตย โดยผ่านบทเพลงเพื่อชีวิตของกลุ่มนักศึกษาปัญญาชน และในช่วงปี พ.ศ. 2519 อุดมการณ์เสรีนิยมประชาธิปไตยเริ่มเปลี่ยนไปสู่แนวคิดสังคมนิยมมากขึ้น จึงถูกต่อต้านโดยอุดมการณ์เดิมของชนชั้นปกครองในสมัยนั้น โดยอาศัยเพลงปลุกใจเป็นแนวทางการต่อสู้ทางอุดมการณ์ ซึ่งในที่สุดเพลงปลุกใจของรัฐก็ได้เปรียบในการมีกลไกนำเสนอซึ่งมีประสิทธิภาพมากกว่า ก็สามารถครอบงำความคิดของประชาชนไว้ได้เกือบทั้งหมด ในขณะที่เพลงเพื่อชีวิตกลับประสบปัญหาและต้องหายไปจากวงการเป็นระยะเวลาานาน

นฤมล ทับจุมพล (2530) ได้วิเคราะห์บทเพลงของทางราชการในการเป็นสื่อสร้างและถ่ายทอดอุดมการณ์ทางการเมืองของรัฐ ตั้งแต่ พ.ศ. 2475 ถึง พ.ศ. 2530 พบว่า บทเพลงของทางราชการที่เผยแพร่ผ่านกลไกวิทยุกระจายเสียงสู่ประชาชนนั้น ส่วนใหญ่จะให้ความสำคัญกับอุดมการณ์ของชาติและอุดมการณ์สถาบันพระมหากษัตริย์ในบริบททางสังคมการเมือง โดยก่อนปี 2500 นั้น จะเน้นการให้น้ำหนักต่อเกียรติภูมิและความมั่นคงของชาติ และเรียกร้องให้ประชาชนเสียสละแม้ชีวิตเพื่อปกป้องประเทศชาติ แต่หลังจากนั้น เนื้อหาของเพลงจะเน้นความสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์ และการปกป้องสละชีพเป็นราชพลี ส่วนในปัจจุบัน บทเพลงส่วนใหญ่ที่เผยแพร่ทางวิทยุก็จะ เป็นเพลงที่ได้ประพันธ์ไว้แล้วในอดีต มากกว่าที่จะเป็นการประพันธ์ขึ้นมาใหม่

ปรีชา ธรรมวินทร (2532) วิเคราะห์หนังสือเรียนหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2521 พบว่า นอกจากการให้ความรู้ด้านอักษรวิธีและวิทยาการ

แขนงต่างๆแล้ว เนื้อหาของหนังสือเรียนยังมีการอบรมสั่งสอนให้ผู้เรียนเกิดความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ ตลอดจนการปลูกฝังเกี่ยวกับประชาธิปไตย ในฐานะที่เป็นกลไกทางด้านอุดมการณ์ที่มุ่งหล่อหลอมกลมเกลียวให้ผู้เรียนเมื่ออุดมการณ์ที่จงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ เป็นสำคัญ การทำหน้าที่ดังกล่าวของระบบการศึกษา เป็นการช่วยเตรียมให้ผู้เรียนเติบโตเป็นสมาชิกทางสังคม ที่ยอมรับและสนับสนุนระบบสังคมการเมืองที่ดำรงอยู่นั่นเอง

งานวิจัยดังกล่าว เป็นตัวอย่างการนำแนวคิดทางอุดมการณ์มาวิเคราะห์กลไกทางอุดมการณ์ของรัฐ โดยบางเล่มจะเป็นการศึกษาการทำงานของกลไกรัฐในลักษณะการกลมเกลียวทางอุดมการณ์ เช่น บทเพลงของทางราชการ หรือหนังสือเรียนประถมศึกษา ฯลฯ ในขณะที่บางเล่ม จะเป็นตัวอย่างการวิเคราะห์การต่อสู้ทางอุดมการณ์ เช่น การต่อสู้ทางอุดมการณ์หลักของบทเพลงปลุกใจกับอุดมการณ์ต่อต้านของบทเพลงเพื่อชีวิตของนักศึกษา ฯลฯ ซึ่งทั้งหมดสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการวิเคราะห์การทำงานทางอุดมการณ์ของรัฐ ผ่านข่าววิทยุกรรมประชาสัมพันธ์ อันเป็นประเด็นหลักของงานวิจัยนี้ได้อย่างดี

3. งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับสื่อมวลชนกับการเมืองไทย

สำหรับในส่วนสุดท้ายนี้ เป็นตัวอย่างงานวิจัยทางด้านสื่อมวลชนกับการเมืองไทย เพื่อนำมาเป็นแนวทางให้เห็นความสัมพันธ์ของสื่อมวลชนบางประเภทในบริบททางสังคมไทย ดังเช่น

พรภิรมณ์ เอี่ยมธรรม (2522) ศึกษาบทบาททางการเมืองของหนังสือพิมพ์ไทยในช่วง พ.ศ. 2475-2488 พบว่า หนังสือพิมพ์มีส่วนนำความคิดประชาธิปไตยมาเผยแพร่ตั้งแต่ก่อนคณะราษฎรทำการเปลี่ยนแปลงการปกครอง แต่หลังจากนั้นเป็นต้นมา รัฐบาลทุกสมัยก็เข้มงวดกับหนังสือพิมพ์มาโดยตลอด จนต้องมีการดำเนินงานอย่างระมัดระวัง ท่ามกลางการต่อสู้ของผู้นิยมระบอบใหม่กับระบอบเก่า แต่หนังสือพิมพ์ก็ยังมิบทบาทในการช่วยพัฒนาระบอบประชาธิปไตย โดยเป็นสื่อกลางในการติดต่อสื่อสาร ตรวจสอบการปฏิบัติงานของรัฐบาล และให้ความรู้ทางด้านการเมืองแก่ประชาชน

ประอรรัตน์ บุรณมาตร (2528) วิเคราะห์บทละครประวัติศาสตร์ของหลวงวิจิตรวาทการ พบว่า สภาพสังคมสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นแรงผลักดันให้บทละครเรื่องนี้เกิดขึ้น และถูกใช้เป็นเครื่องมือทางการเมืองของรัฐบาลในการปลูกฝังลัทธิชาตินิยมสู่มวลชน ในขณะที่เดียวกัน บทละครประวัติศาสตร์ก็มีอิทธิพลต่อคนในสมัยนั้น โดยเฉพาะการสร้างความสำเร็จประวัติศาสตร์ไทยตามแนวชาตินิยมของหลวงวิจิตรวาทการ ซึ่งอิทธิพลนี้ก็ยังมีการสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

เรือตรีสิรินธร กิรติบุตร (2528) วิเคราะห์เพลงปลุกใจไทย (2475-2525) ในแง่การเมือง พบว่า เพลงปลุกใจส่วนใหญ่ถูกผลิตขึ้นเพื่อชักชวนให้ประชาชนเกิดความรู้สึกนึกคิดและกระทำไปตามสถานการณ์แต่ละยุค โดยเฉพาะยุค จอมพล ป. มีการใช้เพลงปลุกใจมากที่สุดเมื่อเทียบกับรัฐบาลอื่นๆ เนื้อหาเพลงปลุกใจไทยส่วนใหญ่จะชักชวนให้รักและภักดีต่อชาติ ส่วนระดับของเพลงปลุกใจนั้นมีตั้งแต่ระดับชาติ ระดับกองทัพ และระดับกองกำลัง ซึ่งล้วนแล้วแต่มีส่วนส่งเสริมการปกครองแบบประชาธิปไตย เพื่อนำไปสู่การพัฒนาทางการเมืองไทยต่อไป

ระวีวรรณ ประกอบผล (2528) ศึกษาความสัมพันธ์ของสื่อมวลชนกับระบบการเมืองไทย ในช่วงวิกฤตการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ถึง 6 ตุลาคม 2519 พบว่า สื่อมวลชนในยามปรกติจะมีบทบาทตามที่รัฐบาลและผู้มีอำนาจทางการเมืองใช้และกำหนดเงื่อนไขในการดำเนินงานเป็นส่วนใหญ่ แต่ในยามวิกฤตการณ์ สื่อมวลชนจะมีอิทธิพลในการกำหนดความคิด ความรู้สึก และพฤติกรรมการแสดงออกทางการเมืองของประชาชน สามารถสะท้อนความรู้สึกนึกคิดในลักษณะต่อต้านการกระทำอันไม่ชอบมาพากลของรัฐบาล สามารถให้ข้อมูลเข้าถึงความไร้ประสิทธิภาพของรัฐบาล และสามารถถูกใช้เป็นเครื่องมือปลุกกระดมให้เกิดความรุนแรงทางการเมืองขึ้นมาได้

งานวิจัยทั้ง 4 เล่ม แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ของโครงสร้างสื่อมวลชนกับการเมืองไทย ซึ่งลักษณะความสัมพันธ์มีทั้งที่เหมือนกันและแตกต่างกันกับวิทยุกระจายเสียง กล่าวคือ บางสื่อจะมีส่วนสนับสนุนนุคมการของรัฐ เช่น

บทละครประวัติศาสตร์ หรือ บทเพลงปลุกใจ ฯลฯ ในขณะที่บางสื่อสามารถแสดงบทบาทตรงกันข้ามได้ เช่น หนังสือพิมพ์ ฯลฯ งานวิจัยดังกล่าวจึงเป็นพื้นฐานในการทำความเข้าใจข่าววิทยุกระจายเสียง โดยเห็นบริบทของสื่อมวลชนอื่นที่แวดล้อมอยู่ด้วย นอกจากนี้งานวิจัยบางเล่ม เช่น งานของ ระวีวรรณ ประกอบผล (2528) และ พรภิรมณ์ เอี่ยมธรรม (2522) ยังเป็นแนวทางในการประยุกต์วิธีการศึกษามาใช้กับงานวิจัยนี้ได้ด้วยเช่นกัน

สรุปการนำแนวคิดและทฤษฎีมาใช้กับงานวิจัยนี้

ในการวิเคราะห์เพื่อตอบปัญหาว่า ตัวบท (text) ของรายการข่าววิทยุภาคถ่ายทอด ทำงานในกระบวนการสร้างความชอบธรรมของรัฐได้อย่างไรนั้น ในขั้นต้นเราต้องทำความเข้าใจก่อนว่า ทำไมรัฐจึงต้องมีการสร้างความชอบธรรม คำอธิบายของกรัมสกีที่ว่า ไม่มีชนชั้นปกครองใดจะคงอยู่ได้โดยอาศัยกำลังปราบปรามเพียงอย่างเดียว แต่จะต้องอาศัยการครองความเป็นเจ้าทางอุดมการณ์ (ideological hegemony) เพื่อให้ได้มาซึ่งความเห็นพ้อง (consensus) จากมวลชนส่วนใหญ่ในสังคม ที่ยอมรับว่าอุดมการณ์ของรัฐมีความชอบธรรมที่จะปกครองตนเองได้ จึงจะนำไปสู่การรักษาสภาวะการครองอำนาจได้นานที่สุด ดูจะเป็นสิ่งที่อธิบายประเด็นที่ว่า อุดมการณ์อันชอบธรรมของรัฐมีความจำเป็นในการปกครอง

ในขณะเดียวกัน การที่จะรักษาสภาวะการครองความเป็นเจ้าทางอุดมการณ์ไว้นั้น จะต้องมีการใช้กลไกทางอุดมการณ์ของรัฐ (ideological state apparatus) เพื่อผลิตซ้ำทางอุดมการณ์ให้อุดมการณ์ของรัฐสามารถสืบทอดคงอยู่ต่อไปได้ ดังที่อัลดูแซร์ได้เสนอไว้ จากแนวคิดในประเด็นนี้เอง เราสามารถอธิบายได้ว่า ข่าววิทยุกรมประชาสัมพันธ์ได้ทำหน้าที่เป็นกลไกทางอุดมการณ์ตัวหนึ่งของรัฐ ที่จะผลิตซ้ำให้อุดมการณ์ของรัฐถูกสืบทอดและเป็นที่ยอมรับของมวลชน โดยที่มวลชนไม่รู้สึกระหนักว่าตนได้เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งในอุดมการณ์นั้น อย่างไรก็ตาม การทำงานด้านอุดมการณ์ของสื่อมวลชนประเภทนี้ จะต้อง

อาศัยกระบวนการสร้างความหมายทางสังคม เพื่อผลิตซ้ำอุดมการณ์ของรัฐ ให้
ออกมาในลักษณะของตัวบท (text) ที่ถ่ายทอดสู่มวลชน ผ่านรายการข่าววิทยุ
กรมประชาสัมพันธ์นั่นเอง

เพราะฉะนั้นความสัมพันธ์ของแนวคิดทั้งหมดในงานวิจัยนี้ จะช่วยให้
เราสานต่อในการชี้ให้เห็นว่า ข่าววิทยุภาคถ่ายทอดของกรมประชาสัมพันธ์ ได้
ทำหน้าที่เป็นกลไกในการสร้างความชอบธรรมของรัฐ และงานวิจัยนี้จะทำการ
ตรวจสอบว่า กลไกดังกล่าวทำงานอย่างไรโดยพิจารณาจาก ประวัติของราย
การข่าวภาคถ่ายทอด การจัดรูปองค์กรข่าว รูปแบบการนำเสนอรายการข่าว
กระบวนการทำงานของกลไกข่าว และเนื้อหาของข่าววิทยุภาคถ่ายทอดในช่วง
ที่มีความขัดแย้งทางการเมืองและเศรษฐกิจ ดังรายละเอียดที่จะนำเสนอต่อไป

ศูนย์วิทยุทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย